

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ЯК УНІКАЛЬНА ЗОНА ПЕРЕТИНУ МЕНТАЛЬНИХ СТРУКТУР АВТОРА ТА ПЕРЕКЛАДАЧА (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ ТВОРІВ Б. ПРУСА)

Ковпик Світлана Іванівна,
*доктор філологічних наук,
професор кафедри української та зарубіжної літератур
Криворізького державного педагогічного університету
kovpiks@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6455-5572*

Мета статті полягає у тому, щоб виявити специфіку художнього перекладу українською мовою творів малих жанрів польського письменника XIX ст. Б. Пруса. Відповідно до мети дослідження були використані такі методи, як: аналіз перекладацького тексту (у процесі визначення відповідних стилевих особливостей тексту (вживання стилістичних прийомів, тобто заміна в перекладі елементів тексту одного функціонального стилю елементами іншого та експресивних засобів мови, фразеологічних одиниць, асиндетичних (синонімічних) іменникових сполучень тощо), аналітичний огляд (використано на етапі вивчення актуальності дослідження), метод синтезу (для підбиття підсумків, узагальнення результатів дослідження).

Результати. Авторка статті спробувала дослідити художній переклад як своєрідну лінгвальну проєкцію ментальних структур перекладача, основу якої становить процес переробки одного виду інформації в інший. Розбіжність лінгвоментальної моделі тексту оригіналу та його художнього перекладу на іншу мову зумовлена насамперед відсутністю «загальних зон» ментальних просторів автора тексту оригіналу та перекладача. Надзвичайно складним завданням для перекладача є збереження ментальної своєрідності тексту оригіналу. Дуже важливо, щоб зони перетину ментальних структур автора та перекладача мали якомога більше спільних ознак, що робить художній переклад успішним. Зона перетину ментальних структур автора та перекладача презентує смислове ядро тексту перекладу, де дуже добре можна відстежити те, настільки ментальність перекладача виявилася спорідненою з ментальністю автора. Обізнаність перекладача зі звичаями, традиціями та культурою мови оригіналу сприяє встановленню функціональної відповідності між текстом оригіналу та перекладу.

Висновки. У результаті перекладу тексту твору художньої літератури з однієї мови на іншу змінюється смисловий код тексту, відбувається взаємопроникнення культурних знаків, котрі презентують авторську стратегію. Усе це сприяє успішному функціонуванню тексту в іншій культурі. Аналіз якості художнього перекладу оповідання польського письменника Б. Пруса «Антек» українською мовою дав можливість установити певні розбіжності лінгвоментальної моделі тексту оригіналу та його художнього перекладу на іншу мову. Лінгвальна розбіжність на культурологічному рівні зумовлена тим, що перекладацький текст став відображенням зони перетину ментальних просторів автора тексту оригіналу та перекладача. Проте вказані розбіжності суттєво не вплинули на зміст твору та не стали перепорою у сприйнятті художньої інформації реципієнтом.

Ключові слова: ментальний простір, перекладач, авторська стратегія, простір спільної зони.

LITERARY TRANSLATION AS THE UNIQUE OVERLAP OF THE MENTAL STRUCTURES OF THE AUTHOR AND THE TRANSLATOR

Kovpik Svitlana Ivanivna,
*Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of the Ukrainian
and World Literatures
Kryvyi Rih State Pedagogical University
kovpiks@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6455-5572*

The purpose of the paper is to identify the peculiarities of literary translation of small genre works by the Polish writer of the 19th century B. Prus into Ukrainian. In accordance with the purpose of the study, the following methods have been used: the analysis of the translated text, the analytical review, the synthesis method.

Results. This paper reveals the attempts of exploring the literary translation as a kind of the lingual perspective of the translator mental structures, basically represented by the process of reconstructing one type of information into another. The difference between the linguistic and mental model of the original text and its literary translation primarily is caused by the absence of “common areas” in the mental spaces of the author and the translator. It is extremely difficult for the translator to preserve the mental originality of the text.

The overlap areas of mental structures of the author and the translator should have as many similarities as possible, since it makes the literary translation more successful. The translator’s knowledge of the customs, traditions and culture of the original language text contributes to establishing a functional correspondence between the original text and its translation.

Translation is an obvious presentation of inter-literary and intercultural relations, which is the basis for the development of multilingual communication. The similarity of the mental structures of the author and the translator allows optimizing intercultural multilingual communication.

This paper determines the essence and content of the overlap areas of the mental spaces of the Polish writer B. Prus and the Ukrainian translator D. Andrukhiv in the literary translation of the short story "Antek".

Conclusions. As a result of translating the work of fiction from one language into another, the semantic code of the text changes due to interpenetration of cultural signs. Analyzing the quality of literary translation of the story of "Antek" by the Polish writer B. Prus in Ukrainian proves some differences between the linguistic model of the original text and its literary translation into another language.

Key words: mental space, translator, author strategy, common area space.

1. Вступ

Розбіжність лінгвоментальної моделі тексту оригіналу та його художнього перекладу на іншу мову зумовлена насамперед відсутністю спільних елементів «загальних зон» ментальних просторів автора тексту оригіналу та перекладача. Надзвичайно складним є таке завдання для перекладача – збереження ментальної своєрідності тексту оригіналу. Про це вели мову свого часу В. Коптілов, М. Шемуда та інші вчені.

На думку В. Коптілова, в художньому перекладі реалізується взаємодія «свого» і «чужого». А ще вчений зазначив, що переклад повинен дуже добре відтворювати спосіб мислення автора оригіналу тексту твору художньої літератури, його персонажів, основні риси ментальності нації, мовою якої написаний твір літератури (Коптілов, 1982).

Дуже важливо, щоб зони перетину ментальних структур автора та перекладача мали якомога більше спільних рис, що робить художній переклад успішним. Зона перетину ментальних структур автора та перекладача презентує смислове ядро тексту перекладу, де дуже добре можна відстежити те, наскільки ментальність перекладача виявилася спорідненою з ментальністю автора. Обізнаність перекладача зі звичаями, традиціями та культурою мови оригіналу сприяє встановленню функціональної відповідності між текстом оригіналу та перекладу.

2. Аналіз досліджень

На значущості етно-ментального аспекту діяльності перекладача наголошувала О. Фесенко. Слушною є думка С. Засекіна щодо успішності перекладу: «... чим ширші зони перетину ментальних структур автора й перекладача, то успішнішим є переклад» (Засекін, 2012 : 26). Тож, як бачимо, одна із важливих вимог художнього перекладу – це адекватна передача інонаціональних цінностей, а для цього «спеціаліст із художнього перекладу, поза всяким сумнівом, має бути близько знайомий із культурою та менталітетом носіїв мови, інакше читач не зрозуміє не тільки авторський задум, а й настрої книги, світогляд, стиль і особливості мови автора, тобто все, що є важливим у читанні художньої зарубіжної літератури» (Шемуда, 2013: 166).

Учені у галузі художнього перекладу допускають можливість того, що відмінність між когнітивними процесами автора тексту твору художньої літератури та його перекладачів, котра зумовлена різницею у культурі, способі національного мислення суттєво позначається на моделюванні мовленнєвих конструкцій у художньому перекладі.

Метою дослідження є аналіз тексту художнього перекладу оповідання польського письменника Б. Пруса «Антек» українською мовою як специфічної зони перетину двох ментальних просторів – українського та польського.

3. Виклад основного матеріалу

Розглядаючи художній переклад як специфічну зону перетину ментальних просторів, звертаємо увагу на те, як переклад зберігає спільні та відмінні риси лексичного складу споріднених мов, презентує специфічні властивості національної культури, розуміння перекладачем способів сприймання навколишнього світу персонажами, в умінні моделювати мовленнєві партії у відповідності до тексту оригіналу та належне відтворення характеристичних рис персонажів у тексті перекладу.

Оповідання польського письменника Б. Пруса «Антек» уперше було надруковане у 1881 р. У цьому творі письменник презентував долю хлопчика Антека, котрий був талановитим, але скрута та бідність стали на заваді розвитку талановитої дитини. Як відомо, твори польського письменника доби критичного реалізму Б. Пруса активно почали перекладатися та видаватися українською мовою у 30-х роках ХХ ст.: 1927 р. у харківській «Книгоспілці» – оповідання «Михалко» (переклад – А. Антонович), 1929 р. у київському «Сяйві» – оповідання «Антек Будівник», яке було видане під назвою «Антек» у перекладі К. Козярьського 1931 р. (Харків–Одеса: «Молодий більшовик»). Історична повість «Фараон» у скороченому перекладі була представлена у 1929 р. (Київ: «ДВУ»).

Оповідання Б. Пруса вийшли окремим виданням у перекладі В. Свідзинського 1930 р. А в 80-х роках ХХ ст. твори Б. Пруса українською мовою були видані у п'яти томах. Це було перше повне видання творів польського письменника. Саме з останнього п'ятитомного видання взяте оповідання Б. Пруса «Антек» у перекладі Д. Андрухива для аналізу у нашій статті.

Перше, що впадає в око під час читання української версії оповідання «Антек», – це те, що у репліці-скарзі матері хлопчика Антека фігурує лексема «виродок»: « – Ну що мені, сердешній, робити з цим виродком?» (Прус, 1978: 188).

Як відомо, лайлива лексема «виродок» належить до корпусу негативної лексики, що виражає відверто негативну експресію. Ця лексема позначає людину, яка повністю втратила кращі людські якості та риси, перетворившись

на недолюдка. У тексті оригіналу ця репліка матері Антека виглядає так: “*Co ja pocznę, nieszczęsna, z tym Antkiem odmienęcem?*” (Prus, 1990: 346).

У польській мові лексема “odmienić” позначає дивного або чудернацького чоловіка, котрий вирізняється з-поміж інших і аж ніяк не є виродком. У такий спосіб перекладач, додаючи експресії під час комунікації матері Антека з кумом Анджеєм, дещо в негативному ключі презентував реципієнту її образ. Отже, з точки зору перекладацької стратегії, то тут позначився один із принципів художнього перекладу – інтерпретаторський, котрий спрямований на пояснення смислового коду вихідного тексту.

У тексті художнього перекладу дуже важливо передати реципієнту специфічні властивості національної культури тексту оригіналу. Погоджуємося з думкою С. Засекіна про те, що релевантне значення має семантичний опис культурних концептів у тексті художнього перекладу, котрий «...*дає змогу виявити випадки смислової й оцінно-психологічної неспіввіднесеності перекладних концептуальних варіантів із їхніми інваріантними структурами*» (Засекін, 2012: 272).

Так, відомо, що пастуша культура була характерною для східних слов'ян. У народному чабанському епосі дуже часто зустрічаються вказівки на вівчарське награвання на сопілці з приводу загублених овець.

Давня самобутня пастуша культура залишила свій слід в українському, молдавському, сербському, словацькому та польському фольклорі. Невід'ємним музичним атрибутом цієї культури була сопілка, а в деяких народів фуярка. Саме про цей музичний інструмент ідеться у тексті оригіналу оповідання «Антек»: “*Pastusi jak dawniej grali na fujarkach w dolinie i życie szło, wciąż szło swoją koleją, choć we wsi nie stało jednej dziewczuchy*” (Prus, 1990: 347). Фуярка – гуцульський інструмент, котрий виконує орнаментально-мелодичну функцію. У перекладі українською мовою фігурує сопілка: «*Пастухи, як і раніше, грали в долині на сопілках...*» (Прус, 1978: 189). Фуярка є різновидом сопілки, але дещо відрізняється за своєю будовою, проте вказівка на те, що цей інструмент є атрибутом пастушої культури, що значно полегшує сприйняття польського побуту XIX ст.

Презентуючи життя польських селян у гмінах, перекладач акцентував увагу на тому, що для кожного члена польської гміни важливою була думка громади. Так, мати Антека звернулася за порадою до сусідів, аби почути їхню думку щодо платні за навчання місцевому вчителю. Роль думки громади була й залишається важливою для української національної свідомості. Тож цього разу перекладач максимально чітко передав і відтворив загальну атмосферу національної організації життя та побуту польських селян кінця XIX ст.

З метою збереження національного колориту вихідного тексту оповідання «Антек» перекладач переніс у текст перекладу без змін деякі польські лексеми. Так, наприклад, під час навчання у школі Антек від вчителя на свою адресу почув таке: «*Ти я бачу, зух!*» (Прус, 1979: 190). Що ж до значення цієї польської лексеми “*zuch*”, то вона позначає відчайдуха, сміливця. Саме ця польська лексема з давніх-давен функціонує у наддністрянських говірках та є широко вживаною у побуті.

У вихідному тексті оповідання Б. Пруса «Антек» мовою оригіналу фігурує лексема “*hultaju*”, котрою вчитель послуговується на адресу свого учня Антека. Перекладач в українськомовному варіанті оповідання вжив лексему «лобур». Проте варто нагадати, що лексема “*hultaju*” належить до українізмів у польській мові ще з XV століття. Лексема «гультьай» має зневажливе значення і позначає особу, котра не хоче працювати, любить погуляти. Синонімами до цього слова є нероба, ледар. Лексема «лобур», котру вжито у тексті перекладу замість «гультьай», позначає також ледачу та бездіяльну людину, але ця лексема не просто надає зневажливого значення особі, а ще й належить до групи лайливої лексики, використання якої у мовленні вчителя суттєво знецінює його образ.

Упадає в око й те, що в українськомовному варіанті тексту твором Б. Пруса «Антек» перекладач віддав перевагу експресивно негативним лексемам на позначення дій та вчинків персонажів указанного оповідання.

Так, наприклад, у тексті мовою оригіналу мати Антека, сидючи біля пічки: “...*mruczala sama do siebie*” (Prus, 1990: 348). Лексема “*mruczala*” означає бурмотіти, говорити тихо, бубоніти. В тексті перекладу українською мовою зазначене речення перекладається так: «...*промимрила собі під ніс*» (Прус, 1978: 191).

Отже, лексема «промимрила» в українській мові має експресивно-негативне значення у синонімічному ряді слів, котрі використовуються на позначення мовної діяльності людини. Тож указана лексема «мимрити» помітно знецінює образ матері. Подібне ми відзначили також у тому фрагменті українськомовного тексту, де мати сина назвала «виродок».

Ведучи мову про перетин ментальних особливостей автора оригіналу тексту та перекладача, ми вже акцентували увагу на тому, що дуже важливо, щоб перекладач максимально осмислив етно-ментальні особливості нації мовою, якою написаний твір художньої літератури.

У тексті перекладу українською мовою привертає увагу перелік страв, котрі споживала родина Антека у скрутні моменти свого життя: «*Вони їли щодень кислу щербу з картоплею, іноді кашу й галушки, рідше горох, а м'ясо – хіба що на паску*» (Прус, 1978: 496). Коли звернутися до тексту оригіналу, то в ньому Б. Прус так презентує щоденне харчування родини Антека: “*Jadali też co dzień barszcz z chleba i kartofle, czasem kaszę i kluski, rzadziej groch, a mięso – chyba tylko na Wielkanoc*” (Prus, 1990: 347).

Лексема “*barszcz*” позначає давню польську страву борщ. Щерба, про яку веде мову перекладач, – це рибний суп, до якого додавали кисле житнє тісто. Ось тому вона й була кислувата. Ця страва належить до козацької кухні. В польській традиційній кухні вона майже не згадується. Те ж саме стосується страви з тіста під назвою «кльоцки», котрі готувалися з додаванням у тісто картоплі, свіжого кислого сиру, грибів. Указана страва була традиційною у польській системі харчування. І аж ніяк кльоцки не подібні до українських галушок. У цьому разі культурологічний аспект у процесі міжмовної комунікації було знівельовано. Варто пам'ятати, що переклад

забезпечує не лише взаєморозуміння носіїв різних мов, а й розширює їхню пізнавальну сферу, збагачує етнічну та цивілізаційну культури.

Отже, у такий спосіб перекладач дещо змінив національний колорит традиційної системи харчування поляків, замінивши колоритні назви національних страв українськими відповідниками. У цьому вбачаємо порушення одного із принципів художнього перекладу – адекватної передачі інонаціональних цінностей.

Таким чином, дуже важливо пам'ятати про те, що перекладач не просто замінює один смисловий код тексту іншим, а перш за все формує стратегії, за допомогою яких тексти з однієї культури можуть проникати в текстуральну й концептуальну мережу іншої культури і успішно функціонувати в іншій культурі.

4. Висновки

Отже, аналіз якості художнього перекладу оповідання польського письменника Б. Пруса «Антек» українською мовою показав, що наявна деяка розбіжність лінгвоментальної моделі тексту оригіналу та його художнього перекладу на іншу мову. Лінгвоментальна розбіжність відбулася на культурологічному рівні перетину ментальних просторів автора тексту оригіналу та перекладача.

Вважаємо, що у майбутньому перспективними можуть бути подальші дослідження художніх перекладів з польської на українську мову текстів Б. Пруса з точки зору специфіки співвідношення когнітивних одиниць і вербальних значень у тексті перекладу.

Література:

1. Засєкін С. Психолінгвістичні універсалиї перекладу художнього тексту : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лєсі Українки, 2012. 272 с.
2. Коптілов В. Теорія і практика перекладу. Київ : «Вища школа», 1982. 164 с.
3. Прус Б. Твори в п'яти томах. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. Т. 2. Повісті. Оповідання. 495 с.
4. Prus B. Wybór pism. Nowele. T II. S. 346–362.
5. Фесєнко Т. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода : монографія. Тамбов : ТГУ, 2002. 228 с.
6. Шемуда М. Художній переклад як чинник міжкультурної комунікації. *Наукові записки НДУ імені В. Гоголя. Філологічні науки*. Книга 1. 2013. С. 164–168.

References:

1. Zasiękin, S. (2012). *Psycholinguistic universals of literary text translation*. Monografia. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
2. Koptilov, V. (1982). *Teoriia i praktyka perekladu* [Theory and practice of translation]: Navchalnyi posibnyk. Kiev: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
3. Prus, B. (1979). *Tvory v piaty tomah*. [Works in five volumes]. Kiev: Vydavnytsvo hudozhnoi literatury “Dnipro” [in Ukrainian].
4. Prus, B. (2010). *Vybrani lysty. Novely* [Selected Letters. Novels]. T II. S. 346–362 [in Poland].
5. Fesenko, T. (2002). *Spetsyfika natsionalnoho kulturnoho prostranstva v zerkale perevoda* [The specifics of the national cultural space in the mirror of translation]. *Monohrafiia*. Tambov: TGU [in Russian].
6. Shemuda, M. (2013). *Khudozhnii pereklad yak chynnyk mizhkulturnoi komunikatsii* [Artistic translation as a factor of intercultural communication]. *Naukovi zapysky NDY imeni V. Gogolia. Filologichni nauky*. Knyga 1 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.01.2021

The article was received 12 January 2021